

Η αμφισημία της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα

The ambiguity of tourism education and training in Greece

Πολυξένη Μοίρα

Καθηγήτρια

Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής;

polmoira@uniwa.gr

Δημήτριος Μυλωνόπουλος

Καθηγητής

Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής;

dimilon@uniwa.gr

Περίληψη

Ο τουρισμός ως τομέας ανήκει στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους της Ελλάδας. Μολονότι είναι αποδεκτή από όλους τους οικονομικούς παράγοντες η συνεισφορά του τουρισμού στο ΑΕΠ, δεν έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα, ένα σταθερό και αξιόπιστο σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η πολιτεία καταβάλλει συνεχώς προσπάθεια για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης στον τουριστικό τομέα, χωρίς όμως σαφή προσανατολισμό.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να καταγράψει την πορεία της δημόσιας τουριστικής εκπαίδευσης διαχρονικά και να επισημάνει τις αδυναμίες της αντίστοιχης πολιτικής, προβαίνοντας σε ανάλογες προτάσεις.

Λέξεις κλειδιά: τουριστική εκπαίδευση, τουριστική κατάρτιση, Ελλάδα

Abstract

The tourism sector is one of the wealth-producing resources of Greece. Although the significant contribution of tourism to GDP is acknowledged by all economic experts, there is no stable and reliable tourism education and training system. The state seeks constantly to upgrade education in the tourism sector, but without a clear orientation.

The present study aims at giving an account of public tourism education over time in Greece and signaling the weaknesses of the respective policy, providing relevant suggestions for improvement.

Key words: tourism education, tourism training, Greece

1. Εισαγωγή

Είναι αναμφισβήτητη η άμεση σχέση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην οικονομία και στην παραγωγική ικανότητα μιας χώρας (Becker, 1974:15-16; Mincer, 1975:72-73; OECD, 2004:6). Η αλληλεξάρτηση της εκπαίδευσης και της οικονομίας καθορίζεται ουσιαστικά από την κοινωνική πραγματικότητα, καθώς κάθε εργαζόμενος πρέπει να διαθέτει ειδικά προσόντα, τα οποία αποκτώνται μέσα από κάποια βαθμίδα εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Ειδικότερα, οι εργοδότες προσβλέπουν στην ύπαρξη εκπαιδευμένου και καταρτισμένου προσωπικού ως μέσο για την αύξηση της παραγωγικότητας και της βελτίωσης της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών της επιχείρησης, που θα αυξήσει τα κέρδη τους. Το κράτος την επιδιώκει προκειμένου να επιτευχθεί επιτάχυνση της ανάπτυξης και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας. Οι εργαζόμενοι επιδιώκουν την βελτίωση των προσόντων τους, διότι η αύξηση της απόδοσής τους, θεωρητικά τουλάχιστον, οδηγεί σε βελτίωση της θέσης τους αλλά επηρεάζει αυξητικά και τις αποδοχές τους (Dessler 2013, Wilkinson et al. 2017).

Ο τουρισμός ως οικονομική δραστηριότητα επιδρά σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, όπως στις μεταφορές, στη διαμονή, στην εστίαση, στην αναψυχή και στη διασκέδαση. Ως μια πολυσύνθετη «βιομηχανία» που επηρεάζει ένα ευρύ φάσμα άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων απαιτεί ουσιαστική επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό. Μάλιστα, ως βιομηχανία έντασης εργασίας, είναι σημαντικό να προσελκύει εργαζόμενους υψηλής εξειδίκευσης (Wang, Ayres & Huyton, 2010), με τις κατάλληλες γνώσεις και δεξιότητες που είναι αναγκαίες για την κάλυψη των απαιτήσεων εργοδοτών και πελατών.

Η τουριστική βιομηχανία στην Ελλάδα, τουλάχιστον μέχρι την εκδήλωση της πανδημίας του κορωνοϊού, κατέγραφε σημαντική ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Σύνδεσμο Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) η συνολική συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ ανερχόταν στο 20,8% και η συμβολή του στην απασχόληση στο 21,7% δηλαδή 946.200 θέσεις εργασίας. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, ο τουρισμός αποτελεί την ατμομηχανή της ελληνικής οικονομίας καθώς το 2019 καταγράφηκαν 31,3 εκατομμύρια αφίξεις και έσοδα 17,7 δις, ευρώ (στα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται τα έσοδα από την κρουαζιέρα). Η ξενοδοχειακή υποδομή στη χώρα ανέρχεται στα 10.121 ξενοδοχεία με 798.650 κλίνες. (ΣΕΤΕ, 2019).

Ο ΣΕΤΕ (2005: 56) έχει τονίσει ότι ως προς την ανταγωνιστικότητα η Ελλάδα δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί από τις ανταγωνίστριες χώρες σε επίπεδο κόστους αλλά σε επίπεδο διαφοροποίησης προϊόντος και προσφοράς εμπλουτισμένων τουριστικών εμπειριών. Για να επιτευχθούν τα παραπάνω, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη καλά εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού (Mocardo et al. 2015, Farber Canziani et al. 2012).

Η εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού που είναι απαραίτητο σε μια ανεπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη τουριστική βιομηχανία προϋποθέτει την ύπαρξη ενός προσεκτικά σχεδιασμένου και άρτια οργανωμένου συστήματος τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η απόκτηση και ανάπτυξη δεξιοτήτων έχουν ζωτική σημασία για τις επιδόσεις και τον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας ώστε να παράσχουν νέες μορφές ευελιξίας και ασφάλειας για τα άτομα που

αναζητούν εργασία, τους εργαζόμενους αλλά και τους εργοδότες (COM(2016) 381 final; COM(2020) 274 final).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με την αύξηση του ενδιαφέροντος για τον τουρισμό, σταδιακά οι κρατικοί φορείς άρχισαν να συμμετέχουν στην παροχή τουριστικής εκπαίδευσης με στόχο την κάλυψη των αναγκών των τουριστών, αλλά και την ικανοποίηση της ζήτησης από τους εργοδότες (Airey & Tribe, 2005). Παράλληλα, ο αυξανόμενος επαγγελματισμός των παρόχων τουριστικών υπηρεσιών ανέδειξε την ανάγκη παροχής τουριστικής εκπαίδευσης που να ξεφεύγει από το επίπεδο της κατάρτισης και τον τεχνικό χαρακτήρα του παρελθόντος.

Στην Ελλάδα, η αναγκαιότητα παροχής τουριστικής εκπαίδευσης ως ένα διακριτό τομέα σπουδών (Fidgeon, 2010), έγινε αντιληπτή τη δεκαετία του 1960. Και αυτό λόγω της επίδρασης μιας σειράς κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αλλαγών, που αναφέρονταν στη μορφή και στη φύση της τουριστικής δραστηριότητας. Η διαπίστωση ότι ο εργαζόμενος στον τουρισμό συμμετέχει άμεσα στη διαμόρφωση του τουριστικού προϊόντος και επηρεάζει την ποιότητά του, οδήγησε στην αναγνώριση της αναγκαιότητας ύπαρξης εκπαιδευμένου και καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού που θα στελεχώνει τις τουριστικές επιχειρήσεις.

Σταδιακά, στην Ελλάδα, η διδασκαλία του τουρισμού άρχισε να βρίσκει θέση αρχικά με τη μορφή μεμονωμένων μαθημάτων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και αργότερα ως κατεύθυνση σε προγράμματα σπουδών Διοίκησης Επιχειρήσεων (Λογοθέτης, 2001). Αργότερα, το πολυσύνθετο και ευφάνταστο της τουριστικής δραστηριότητας που οδήγησε και συνεχίζει να οδηγεί (Μοίρα και Μυλωνόπουλος, 2014: 321-328) στην ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού και στην προσφορά εξειδικευμένων υπηρεσιών, ανέδειξε την ανάγκη δημιουργίας και παροχής εξειδικευμένων προγραμμάτων σπουδών σε ανώτερο επίπεδο και στον εμπλουτισμό των προγραμμάτων σπουδών, μεταβαίνοντας από την ξενοδοχειακή εκπαίδευση σε άλλα περισσότερο εξειδικευμένα πεδία.

Παράλληλα, ο τουρισμός, ως ταχύτατα αναπτυσσόμενος τομέας οικονομικής δραστηριότητας αναγνωρίζεται από τους φοιτητές ως τομέας με καλές προοπτικές απασχόλησης. Η αναγνώριση αυτή οδηγεί σε μεγαλύτερη αποδοχή του ως χώρου επαγγελματικής απασχόλησης και εξέλιξης με αποτέλεσμα τη σταδιακή εδραίωση του τουρισμού στο εκπαιδευτικό σύστημα, σε όλα τα επίπεδα.

Πρόσφατα, η υγειονομική κρίση που προκάλεσε η πανδημία του Covid-19, περιόρισε την τουριστική δραστηριότητα κατά 80% και έθεσε σε κίνδυνο περίπου 7 εκατομμύρια θέσεις εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τονίζει την ανάγκη για εργαζόμενους με δεξιότητες στη διαδικτυακή εμπορική προώθηση (on line marketing), την ανακύκλωση και τη διαχείριση των αποβλήτων, των υδάτινων και των ενεργειακών πόρων με σκοπό τη μετάβαση σε ένα πιο βιώσιμο τουρισμό, αλλά και ικανούς στην επικοινωνία και ευαισθητοποιημένους στην διαπολιτισμική επικοινωνία και κατανόηση (European Committee, 2020).

2. Η έρευνα

Στην Ελλάδα, την τελευταία εικοσαετία καταγράφονται σημαντικές εξελίξεις στο χώρο της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Ιδιαίτερα η συγχώνευση τεχνολογικών και πανεπιστημιακών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που υλοποιήθηκε με νόμο το 2018, επηρεάζει σημαντικά τη βιομηχανία του τουρισμού, καθώς με τις αλλαγές

καταργήθηκε το τεχνολογικό επίπεδο της ανώτατης εκπαίδευσης (European Commission, 2021).

Από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι η τριτοβάθμια τουριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα, προσπαθεί εν μέρει να προσαρμοσθεί στις νέες αναδυόμενες ανάγκες που έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, αλλά παράλληλα να ικανοποιήσει την κοινωνική απαίτηση της «αναβάθμισης» των τουριστικών σπουδών και κατ' επέκταση του κοινωνικού προφίλ των αποφοίτων και δεν αποτελεί απόρροια συστηματικής μελέτης των αναγκών της αγοράς εργασίας.

Για την παρακολούθηση των αλλαγών και την αξιολόγηση αυτής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που λαμβάνει χώρα στην τουριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα, επιχειρείται η καταγραφή και χαρτογράφηση των διαθέσιμων προγραμμάτων σπουδών, καθώς και η αξιολόγηση των πραγματοποιηθεισών αλλαγών στα προγράμματα και στα επίπεδα σπουδών σε μια προσπάθεια συλλογής και παρουσίασης δεδομένων με πιο ενοποιημένο και ολοκληρωμένο τρόπο.

Η έρευνα διενεργήθηκε από τον Σεπτέμβριο 2018 έως Ιανουάριο 2021 με σκοπό την καταγραφή και αξιολόγηση των σημαντικών αλλαγών στον χάρτη της τουριστικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, με ειδική αναφορά στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση και αποτελεί συνέχιση προγενέστερων ερευνών που διενεργήθηκαν (Moira, Mylonopoulos, Kefala, 2019).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με την αναζήτηση, καταγραφή και επεξεργασία στοιχείων από τους κρατικούς φορείς παροχής τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Επίσης, αναζητήθηκε, μελετήθηκε και συσχετίστηκε με τα συγκεντρωθέντα στοιχεία, το θεσμικό πλαίσιο και οι αποφάσεις μεταρρύθμισης και οι αποφάσεις για τον αριθμό των εισακτέων στην ανώτατη εκπαίδευση ανά φορέα από το 1998-2021. Τα δεδομένα παρουσιάζονται σε αναλυτικούς πίνακες, όπου απεικονίζεται η εξέλιξη των προγραμμάτων τουριστικών σπουδών σε ανώτερο, ανώτατο και μεταπτυχιακό επίπεδο.

3. Η εξέλιξη της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα

Στα πρώτα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης της Ελλάδας, η τουριστική εκπαίδευση προσφερόταν μόνο σε δευτεροβάθμιο επίπεδο και παρεχόταν κυρίως από κρατικές Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων (ΤΕΣΤΕ), από Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια και Τμήματα Επαγγελματικής Κατάρτισης του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ). Οι σπουδές αφορούσαν στην πλειοψηφία τους ξενοδοχειακές-εστιατορικές σπουδές, καθώς ο τουρισμός είχε ταυτιστεί με το ξενοδοχείο και τον επισιτισμό και συγκεκριμένα το μαγείρεμα και το σερβίρισμα. Σταδιακά, η ανάδειξη του τουρισμού ως κυρίαρχης οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, οδήγησε στη δημιουργία και νέων ειδικοτήτων εκπαίδευσης και κατάρτισης όπως σχολών Ξεναγών (Ν 710/1977) ενώ επήλθε και μετεξέλιξη των Κέντρων Ανώτερης Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης σε Τμήματα Ανώτερης Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (ΤΕΙ) με έμφαση στη Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων (Λογοθέτης, 2001).

Η θεσμοθέτηση τουριστικών σπουδών σε ανώτατο επίπεδο, αν και προτάθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του '60, από τουριστικούς φορείς και εκπροσώπους τοπικών κοινωνιών τουριστικών περιοχών, με στόχο τη στελέχωση των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων της χώρας, δεν βρήκε ανταπόκριση παρά μόνο πολύ αργότερα όταν με

νόμο το 2001 ανωτατοποιήθηκε η τεχνολογική εκπαίδευση (επίπεδο σπουδών 6). Αργότερα, το 2018 καταργήθηκε στην ουσία η τεχνολογική εκπαίδευση μέσω της πανεπιστημιοποίησης των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΤΕΙ).

Μέχρι σήμερα, το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης αντιμετωπίζει συνεχείς κλυδωνισμούς και βρίσκεται σε συνεχή μετεξέλιξη και αμφισβήτηση.

Γενικά, η τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται ως δαιδαλώδης και πολυδιάστατη. Παρέχεται από ένα πλήθος φορέων που ανήκουν τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα (Moira, Mylonopoulos & Anastasiou, 2004:59). Βασικός φορέας είναι το κράτος, μέσω του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Το ελληνικό σύστημα είναι συγκεντρωτικό και εστιασμένο στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, παρέχοντας μικρά περιθώρια ευελιξίας στους εποπτευόμενους φορείς παροχής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Παράλληλα λειτουργούν και αρκετοί ιδιωτικοί φορείς παροχής τουριστικής εκπαίδευσης, τα προγράμματα των οποίων εγκρίνονται από το Υπουργείο Παιδείας. Σύμφωνα με μελέτη υπάρχουν 39 ιδιωτικοί φορείς παροχής επαγγελματικής κατάρτισης, 25 κολλέγια που λειτουργούν αυτοτελώς ή σε συνεργασία με πανεπιστήμια του εξωτερικού (Thelen – Zouni – Papatheodorou, 2017).

Έτσι, στο δημόσιο τομέα για θέματα τουριστικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και επιμόρφωσης διαπιστώνεται ο κυρίαρχος ρόλος του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και δευτερευόντως του Υπουργείου Τουρισμού (Ν. 3270/2004).

Μετά τις αλλαγές που θεσμοθετήθηκαν με το Ν. 4763/2020 (ΦΕΚ Α'254), η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στον τουρισμό διαρθρώνεται σε τρία επίπεδα 3, 4 και 5. Παρέχεται από Επαγγελματικές Σχολές Κατάρτισης (ΕΣΚ) και Επαγγελματικές Σχολές Μαθητείας (ΕΠΑΣ) του ΟΑΕΔ (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων) σε επαγγέλματα τουριστικών επιχειρήσεων και επιχειρήσεων φιλοξενίας (επίπεδο 3), από Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ) ειδικότητας τουριστικών επιχειρήσεων (επίπεδο 4) και από Ινστιτούτα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΙΕΚ) και ΕΠΑΛ Μαθητείας (επίπεδο 5). Τα ΙΕΚ είναι δημόσια και ιδιωτικά. Τα δημόσια λειτουργούν τόσο από το Υπουργείο Παιδείας όσο και από το Υπουργείο Τουρισμού και από άλλα, κατά περίπτωση, Υπουργεία. Όλοι οι απόφοιτοι πιστοποιούνται με κοινές εξετάσεις που πραγματοποιούνται από το Υπουργείο Παιδείας.

3.1. Η Σχολή Ξεναγών. Στο Υπουργείο Τουρισμού υπάγεται και η λειτουργία της Σχολής Ξεναγών, η οποία είναι **μεταδευτεροβάθμια επαγγελματική σχολή**. Μέχρι το 2011 για να εργασθεί κάποιος ως ξεναγός έπρεπε να φοιτήσει στη Σχολή Ξεναγών του τότε Οργανισμού Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης που εποπτευόταν από το Υπουργείο Τουρισμού. Οι σχολές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης λειτουργούσαν σε τακτική βάση και ανάλογα με τις ανάγκες λειτουργούσαν σχολές στη Ρόδο, στην Κέρκυρα, στη Μυτιλήνη, στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο της Κρήτης. Για την εισαγωγή στη σχολή ο υποψήφιος έπρεπε να εξετασθεί σε ποικίλα μαθήματα όπως έκθεση ιδεών, γεωγραφία της Ελλάδας και ιστορία της Ελλάδας. Η φοίτηση στη Σχολή ήταν δωρεάν και διαρκούσε 5 ακαδημαϊκά εξάμηνα και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα σπουδών περιλάμβανε μαθήματα, αλλά και επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, πρακτική άσκηση και εκπαιδευτικές εκδρομές, διαδρομικές ξεναγήσεις, παρακολούθηση επαγγελματικών ξεναγήσεων και ομιλίες- διαλέξεις. Τα μαθήματα ήταν εξειδικευμένα με έμφαση στην ιστορία (αρχαία, βυζαντινή και νεότερη) της

Ελλάδας, στην ιστορία της τέχνης, στην ελληνική μυθολογία, στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας, στην ιστορία της ελληνικής μουσικής και χορών, στη γεωγραφία της Ελλάδας, στην ελληνική αρχαιολογική και τουριστική νομοθεσία κ.λπ. (Μυλωνόπουλος & Μοίρα, 2011). Η σχολή ξεναγών Αθηνών βραβεύτηκε από το **CEDEFOP** ως η καλύτερη επαγγελματική σχολή της Ευρώπης (Καραντζαβέλου, 2013). Το θεσμικό πλαίσιο υπέστη σημαντική μεταβολή το 2012, όταν με το Ν. 4093/2012 (ΦΕΚ Α'222) διακόπηκε η λειτουργία των σχολών ξεναγών και δόθηκε η δυνατότητα λειτουργίας ταχύρρυθμων προγραμμάτων κατάρτισης ξεναγών από Πανεπιστημιακά Ιδρύματα (Mylonopoulos, Moira and Kikilia, 2012). Ο νόμος επέτρεπε να παρακολουθήσουν τα προγράμματα, μόνο οι απόφοιτοι σχολών αρχαιολογίας, ιστορίας, ιστορίας και αρχαιολογίας, ιστορίας, αρχαιολογίας & κοινωνικής ανθρωπολογίας και διαχείρισης πολιτισμικών αγαθών, ιστορίας και εθνολογίας, περιορίζοντας με τον τρόπο αυτό την δυνατότητα πρόσβασης σε άλλες κατηγορίες υποψηφίων. Η διάρκεια των προγραμμάτων περιορίστηκε από τα 2,5 έτη στους δύο μήνες. Το κόστος των ταχύρρυθμων προγραμμάτων επιβάρυνε τους εκπαιδευόμενους και κυμαινόταν μεταξύ 600 και 900 ευρώ. Τα προγράμματα περιορίστηκαν στην διδασκαλία θεωρητικών μαθημάτων χωρίς καμία πρακτική εφαρμογή. Σύμφωνα με τα στοιχεία του τμήματος ξεναγών της Διεύθυνσης Τουριστικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Τουρισμού, από το 2013, όταν ξεκίνησαν τα προγράμματα κατάρτισης, οργανώθηκαν συνολικά 12 διαφορετικά προγράμματα και αποφοίτησαν επιτυχώς 411 συμμετέχοντες. Η νέα ρύθμιση δημιούργησε ξεναγούς δύο ταχυτήτων και, κατά γενική ομολογία, με διαφορετικές δεξιότητες και ικανότητες ξεναγής. Οι απόφοιτοι των παραδοσιακών σχολών ξεναγών αντέδρασαν στην ρύθμιση αυτή. Μάλιστα, το Σωματείο της Σχολής Ξεναγών Αθήνας, τονίζοντας τη διατύπωση στο καταστατικό που αναφέρει ότι μόνο οι απόφοιτοι της Σχολής Ξεναγών μπορούν να εγγραφούν, δεν δέχεται την εγγραφή των αποφοίτων των ταχύρρυθμων σεμιναρίων κατάρτισης στο επάγγελμα του ξεναγού.

Αποτέλεσμα των διαμαρτυριών και της συνολικής προβληματικής κατάστασης που προκλήθηκε από το υφιστάμενο σύστημα, ήταν το 2017 να ανακοινωθεί η εκ νέου λειτουργία της Σχολής Ξεναγών Αθηνών διетуός φοίτησης του Υπουργείου Τουρισμού (ΥΑ 13239/2017).

3.2. Οι Ανώτερες Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων. Σε επίπεδο ανώτερης επαγγελματικής εκπαίδευσης (επίπεδο 5) λειτουργούν και εποπτεύονται από το Υπουργείο Τουρισμού δύο Ανώτερες Σχολές Τουριστικών Επαγγελμάτων (ΑΣΤΕ), στη Ρόδο (Α.Σ.Τ.Ε.Ρ.) και στην Κρήτη (Α.Σ.Τ.Ε.Κ.) (European Commission, 2020).

Οι σχολές αυτές λειτουργούν από το 1956 και το 1996 αντίστοιχα (Μυλωνόπουλος, 2016: 126-130). Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι είναι ανώτερες (επίπεδο 5 του Εθνικού Πλαισίου Προσόντων), δηλ. ανάμεσα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την ανώτατη εκπαίδευση και ότι η είσοδος σ' αυτές γίνεται με το σύστημα εξετάσεων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας. Η αποφοίτηση από αυτές δεν παρέχει τη δυνατότητα πραγματοποίησης μεταπτυχιακών σπουδών παρά μόνο αν ο απόφοιτος εγγραφεί σε κάποιο τμήμα Διοίκησης Τουριστικών Επιχειρήσεων των Τ.Ε.Ι. (στο 6^ο εξάμηνο) και αποκτήσει τον αντίστοιχο τίτλο σπουδών.

Το 2020 καταγράφεται μεταβολή στο θεσμικό πλαίσιο των Σχολών, αν και αυτή παρατηρείται μόνο ως προς τη χρονική διάρκεια σπουδών. Επιδιώκοντας την – τυπική- κάλυψη του χρονικού ορίου της τετραετούς φοίτησης, ώστε να διεκδικηθεί η αναγνώριση της ανωτατοποίησης από τους αποφοίτους, και χωρίς να έχει επέλθει

καμία μεταβολή όσον αφορά τα ουσιαστικά προσόντα του διδακτικού προσωπικού των Σχολών, εκδόθηκε υπουργική απόφαση με την οποία εγκρίθηκε νέο πρόγραμμα σπουδών τετραετούς διάρκειας (ΥΑ 20071/29-12-2020, ΦΕΚ Β'5824), χωρίς όμως ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο επιλογής διδακτικού προσωπικού και στα αυξημένα προσόντα που απαιτούνται από τα Πανεπιστήμια. Η αδυναμία αυτή διαπιστώθηκε εγκαίρως και με την ΚΥΑ με αρ. 2664/2021 (ΦΕΚ Β'618) ανεστάλη η έναρξη ισχύος του νέου προγράμματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Εισακτέοι Ανώτερων Σχολών Τουριστικής Εκπαίδευσης

ΣΧΟΛΕΣ	Αριθμός εισακτέων 2012-2013	Αριθμός εισακτέων 2013-2014	Αριθμός εισακτέων 2014-2015	Αριθμός εισακτέων 2015-2016	Αριθμός εισακτέων 2016-2017	Αριθμός εισακτέων 2017-2018	Αριθμός εισακτέων 2018-2019	Αριθμός εισακτέων 2019-2020	Αριθμός εισακτέων 2021-2021
ΑΣΤΕ Ρόδου	60	60	75	75	90	90	101	122	122
ΑΣΤΕ Αγίου Νικολάου/Κρήτης ¹	50	50	75						
				75	90	90	101	122	122
	ΣΥΝΟΛΟ	110	150	150	180	180	202	244	244

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία-απεικόνιση: Π. Μοίρα – Δ. Μυλωνόπουλος

3.3. Η Τεχνολογική εκπαίδευση. Σε τριτοβάθμιο επίπεδο, μέχρι το 2000, σπουδές στον τουρισμό παρέχονταν από ένα αρκετά δομημένο σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης που ξεκινούσε από την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και έφθανε στο επίπεδο *τεχνολογικής εκπαίδευσης*, η οποία λειτουργούσε σε ανώτερο τριτοβάθμιο επίπεδο (επίπεδο 5) με 7 εξάμηνα σπουδών, αλλά όχι σε ανώτατο. Το 2001 μετά την προσθήκη ενός επιπλέον εξαμήνου σπουδών (8 εξάμηνα) στην τεχνολογική εκπαίδευση, ώστε να γίνει τετραετούς διάρκειας, υλοποιήθηκε η ανωτατοποίηση των τεχνολογικών επαγγελματικών ιδρυμάτων (ΤΕΙ) τα οποία αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα με τα Πανεπιστημιακά ιδρύματα (επίπεδο 6). Παράλληλα, μεταβλήθηκαν οι βαθμίδες και τα απαιτούμενα προσόντα του εκπαιδευτικού προσωπικού, ώστε να ανταποκρίνονται σε αυτά του διδακτικού προσωπικού των Πανεπιστημίων².

Μετά την ανωτατοποίηση, και κάτω από τις ποικίλες πιέσεις τοπικών κοινωνιών για λειτουργία στην περιοχή τους ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος, ακολούθησε μια ταχύτατη αύξηση στη δημιουργία νέων τμημάτων ΤΕΙ στην περιφέρεια με ειδικότητα Τουριστικών Επιχειρήσεων. Έτσι, δημιουργήθηκαν νέα τμήματα³ ως παραρτήματα

¹ Οι Ανώτερες Σχολές Τουριστικής Εκπαίδευσης που λειτουργούσαν στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, το 2014 μετονομάστηκαν σε ΑΣΤΕ Κρήτης.

² Μέχρι την ανωτατοποίηση, οι Καθηγητές των ΤΕΙ δεν ήταν υποχρεωμένοι να διαθέτουν διδακτορικό τίτλο σπουδών. Μάλιστα, πολλοί εξ αυτών δεν κατείχαν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Μετά την ανωτατοποίηση, δόθηκαν κίνητρα στους υπηρετούντες στα ΤΕΙ σε όλες τις ειδικότητες και βαθμίδες, να αποκτήσουν τους απαιτούμενους μεταπτυχιακούς και διδακτορικούς τίτλους. Όλοι όμως όσοι εκλέγονταν μετά την «ανωτατοποίηση» έπρεπε υποχρεωτικά να διαθέτουν τα νέα αυξημένα προσόντα.

³ Τα νέα Τμήματα, που συνέχισαν να δημιουργούνται κάθε χρόνο, αφορούσαν διάφορες ειδικότητες. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται μόνο στα τμήματα που ιδρύθηκαν με γνωστικό αντικείμενο τον τουρισμό και ειδικότερα τη (Διοίκηση) Τουριστικών Επιχειρήσεων.

ΤΕΙ (στην Ηγουμενίτσα/ΤΕΙ Ηπείρου, στην Άμφισσα/ΤΕΙ Λαμίας⁴, στις Σπέτσες/ΤΕΙ Πειραιά, στο Αργοστόλι/ΤΕΙ Ιονίων νήσων⁵). Ακολούθησε μια μακρά περίοδος, κατά τη διάρκεια της οποίας γίνονταν προσπάθειες να «πεισθεί» η ελληνική κοινωνία ότι η τεχνολογική και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση ήταν ισότιμες. Το 2011 με νεότερο νόμο καταγράφεται το παράδοξο να επαναλαμβάνεται (Ν. 4009/2011) η διατύπωση περί ανωτατοποίησης της τεχνολογικής εκπαίδευσης των ΤΕΙ και η διάκριση μεταξύ των δύο διακριτών αλλά ισότιμων τομέων εκπαίδευσης δηλ. τον τεχνολογικό και τον πανεπιστημιακό.

Από το 2001 και μέχρι το 2013 λειτουργούσαν αυτόνομα τμήματα «Διοίκησης Τουριστικών Επιχειρήσεων» σε επτά Ανώτατα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα/ΤΕΙ⁶. Το 2013-2014, το εκπαιδευτικό σύστημα έπασχε από χρόνια προβλήματα υποστέλεχωσης (π.χ. υπήρχαν τμήματα τουριστικών επιχειρήσεων με μόλις δύο μέλη ΔΕΠ), έλλειψης εξειδικευμένου διδακτικού προσωπικού, κατακερματισμού γνωστικών αντικειμένων και προγραμμάτων σπουδών. Έτσι, τα επτά Τμήματα Τουριστικών Επιχειρήσεων, στα οποία φοιτούσαν 3.106 ενεργοί φοιτητές (2012) και 385 νεοεισαχθέντες φοιτητές (2012-2013), ήταν στελεχωμένα με μόλις 42 μέλη ΔΕΠ και ταλανίζονταν από ποικίλα προβλήματα στέγασης, χωροταξίας, κ.λπ. Μάλιστα το κόστος λειτουργίας τους συχνά ήταν υπερδεκαπλάσιο από αυτό της λειτουργίας ενός ομοειδούς τμήματος που λειτουργούσε στην Αθήνα⁷.

Λόγω της οικονομικής κρίσης και των ασκούμενων πιέσεων των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για μείωση των κρατικών δαπανών, το 2013-2014 πραγματοποιήθηκε ευρείας κλίμακας αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος (σχέδιο «Αθηνά») που οδήγησε σε συγχωνεύσεις, καταργήσεις και μετονομασίες τμημάτων με παράλληλες τροποποιήσεις προγραμμάτων σπουδών. Το σχέδιο «Αθηνά» είχε ως στόχο το ριζικό επανασχεδιασμό του ακαδημαϊκού χάρτη της χώρας και τη συρρίκνωση της δημόσιας τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μέσω ενός βιαστικού «εκσυγχρονισμού» των δομών της, για τη θεραπεία των υφιστάμενων παθογενειών, όπως η έλλειψη διδακτικού προσωπικού με τα απαραίτητα προσόντα, οι ελλείψεις υποδομών, η χωρική διασπορά κ.λπ. (Ministry of Education, Culture and Sports, 2013).

Η αναμόρφωση αυτή, όσον αφορά τις τουριστικές σπουδές, οδήγησε σε συγχώνευση των Τμημάτων Τουριστικών Επιχειρήσεων με άλλα τμήματα της Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας π.χ. Διοίκησης Επιχειρήσεων, Μάρκετινγκ κ.λπ. κάτω από την «ομπρέλα» ενός ενιαίου Τμήματος «Διοίκησης Επιχειρήσεων» υπό το οποίο λειτούργησαν κατευθύνσεις, είτε εισαγωγικές από το πρώτο εξάμηνο σπουδών, είτε σε προχωρημένα εξάμηνα. Έτσι, το Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων εντάχθηκε ως

⁴ ΠΔ 147/1998 (ΦΕΚ Α'113) «Ίδρυση παραρτημάτων Σχολής και Τμημάτων Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΤΕΙ) και ρύθμιση θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας τους».

⁵ Ν 3255/2004 (ΦΕΚ Α' 138) «Ρυθμίσεις θεμάτων όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων».

⁶ Τα Ανώτατα Ιδρύματα του Τεχνολογικού Τομέα (Α.Τ.Ε.Ι.) μοιάζουν με τα Τεχνολογικά Πανεπιστήμια της Μ. Βρετανίας. Δίνουν έμφαση στην εκπαίδευση στελεχών εφαρμογών υψηλής ποιοτικής στάθμης, τα οποία με τη θεωρητική και εφαρμοσμένη επιστημονική κατάρτισή τους αποτελούν συνδυαστικό κρίκο μεταξύ γνώσης και εφαρμογής, αναπτύσσοντας την εφαρμοσμένη διάσταση των επιστημών και των τεχνών στα αντίστοιχα επαγγελματικά πεδία και μεταφέρουν, χρησιμοποιούν και προάγουν τη σύγχρονη τεχνολογία καθώς επίσης και μεθόδους, πρακτικές και τεχνικές στο χώρο των εφαρμογών.

⁷ Σύμφωνα με εισήγηση στη ΓΣ του Τμήματος Τουριστικών Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Πειραιά με έδρα τις Σπέτσες (ΑΠ 681/26-4-2010), το Παράρτημα Σπετσών είχε λειτουργικές δαπάνες τουλάχιστον 190.000 ευρώ ετησίως για ένα τμήμα με 6 μέλη ΔΕΠ, 427 εισαχθέντες φοιτητές, αλλά μόλις 220 εγγεγραμμένους και περίπου 50 ενεργούς φοιτητές (Μοίρα, 2010).

κατεύθυνση «Διοίκησης Τουριστικών Επιχειρήσεων και Επιχειρήσεων Φιλοξενίας» στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων.

Στο πλαίσιο αυτό της μείωσης των κρατικών δαπανών για την παιδεία και παρά την αρχική πρόθεση για περιορισμό των τμημάτων και κατ' επέκταση των δαπανών, οι αλλαγές του σχεδίου «Αθηνά» είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των τμημάτων που προσέφεραν σπουδές τουρισμού σε επίπεδο ΤΕΙ από επτά σε δέκα, καθώς προστέθηκε ένα στα Γρεβενά και δημιουργήθηκαν δύο νέα τμήματα στα ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας και Στερεάς Ελλάδας με ειδικότητα «Διοίκηση Οικονομίας και Επικοινωνίας Πολιτιστικών και Τουριστικών Μονάδων». Το Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Πάτρας, με έδρα την Πάτρα έπαυσε να δέχεται φοιτητές και προβλέφθηκε η συνέχιση της λειτουργίας του μέχρι το 2017-2018 οπότε και θα έπρεπε να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους οι ήδη υπάρχοντες φοιτητές. Όμως, αιφνιδιαστικά το 2017-2018 αποφασίστηκε η εκ νέου λειτουργία του ως αυτοτελές τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων και δέχθηκε 120 φοιτητές (Moira, Mylonopoulos & Kefala, 2019:24).

Παράλληλα, οι αλλαγές υπήρξαν η αφετηρία της σταδιακής αύξησης του αριθμού των εισακτέων από 385 το 2012-2013, στους 1734 το 2020-2021. Βεβαίως οι αριθμοί αυτοί μεταβάλλονται στη συνέχεια, λόγω των πραγματοποιούμενων μετεγγραφών από τα περιφερειακά τμήματα στα τμήματα των αστικών κέντρων. Οι αλλαγές αυτές απεικονίζονται αναλυτικά στον Πίνακα 2.

Οι αλλαγές αυτές προκάλεσαν αρκετά προβλήματα στη λειτουργία των Τμημάτων που παρείχαν τουριστική εκπαίδευση. Καθώς δεν υφίστατο πλέον αυτόνομο Τμήμα Διοίκησης Τουριστικών Επιχειρήσεων, αλλά εισαγωγική κατεύθυνση στο ευρύτερο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων και οι διδάσκοντες προέρχονται από διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, συχνότατα μη συναφή με τον τουρισμό, τα νέα προγράμματα κλήθηκαν να συγκεράσουν διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, διαφορετικές ειδικότητες, αλλά και διαφορετικές προσδοκίες τόσο των καθηγητών όσο και των φοιτητών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο περιορισμός των προσφερόμενων μαθημάτων τουρισμού στο ΤΕΙ Πειραιά από 24 στα 19 και στο ΤΕΙ Λάρισας/Θεσσαλίας από 26 σε 18.

Μάλιστα όπως ορθά παρατήρησαν οι Stergiou and Airey (2017:7) οι αλλαγές αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό και εχθρικότητα από τους καθηγητές και τους φοιτητές που θεώρησαν ότι υποβαθμίστηκε το επίπεδο τουριστικών σπουδών. Το σημαντικότερο επιχείρημα ήταν ότι η υποβάθμιση αυτή κατέστησε αδύνατη την ανταπόκριση στις ανάγκες της συνεχώς ανερχόμενης τουριστικής βιομηχανίας. Επιπρόσθετα, η υποβάθμιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποδεικνύεται και από τον Πίνακα 2. όπου φαίνεται ότι οι αλλαγές οδήγησαν σε αύξηση του αριθμού των εισακτέων φοιτητών από 495 σε 1734 χωρίς να υπάρξει και αντίστοιχη αύξηση του αριθμού των καθηγητών, οι οποίοι μειώθηκαν λόγω συνταξιοδοτήσεων και περιορισμού του αριθμού των νέων προσλήψεων στο 1:5, υποχρέωση που προήλθε από τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ν. 3899/2010 και ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012).

Το 2018, ακολουθεί νέα νομοθετική ρύθμιση, με την οποία καταργείται η ανώτατη τεχνολογική εκπαίδευση και κατ' επέκταση και η τεχνολογική τουριστική εκπαίδευση. Με τη ρύθμιση αυτή, όλα τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τεχνολογικού τομέα συγχωνεύτηκαν δημιουργώντας ένα νέο Πανεπιστημιακό ίδρυμα (π.χ. Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο), ή απορροφήθηκαν από υπάρχοντα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του πανεπιστημιακού τομέα, με

αποτέλεσμα την κατάργηση της ανώτατης τεχνολογικής εκπαίδευσης⁸ που προσφερόταν από τα ΤΕΙ.

3.4. Η Πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Όσον αφορά στην *πανεπιστημιακή εκπαίδευση*, μέχρι το 2018 δεν λειτουργούσαν, σε προπτυχιακό επίπεδο, αμιγή τμήματα που να έχουν σχέση με τον τουρισμό, αλλά διδάσκονταν μεμονωμένα μαθήματα σε ορισμένα τμήματα, κυρίως Διοίκησης Επιχειρήσεων (Μοίρα, 2004), είτε ως υποχρεωτικά είτε ως επιλογής, όπως στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Με την αφνίδια «πανεπιστημιοποίηση» (Ν. 4485/2017) όλων των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης από το 2017-2018 επετράπη και η λειτουργία τμημάτων τουρισμού σε άλλα πανεπιστήμια. Αρχικά λειτούργησαν δύο νέα προπτυχιακά τμήματα Τουριστικών Σπουδών στον τομέα του τουρισμού στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς (Τμήμα Τουριστικών Σπουδών) και στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου στη Χίος (Τμήμα Οικονομικής και Διοίκησης Τουρισμού). Παράλληλα, συγχωνεύτηκαν το ΤΕΙ της Αθήνας και το ΑΕΙ Πειραιά Τεχνολογικού Τομέα, δημιουργώντας ένα νέο υπερμεγέθες Πανεπιστήμιο που ονομάστηκε Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής Ν. 4521/2018. Στο Πανεπιστήμιο λειτούργησε Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού, που προήλθε από τη συγχώνευση των δύο κατευθύνσεων Διοίκησης Τουριστικών Επιχειρήσεων & Επιχειρήσεων Φιλοξενίας των παλαιών ιδρυμάτων. Το νέο «τοπίο» της τουριστικής εκπαίδευσης διαμορφώνεται σήμερα ως εξής :

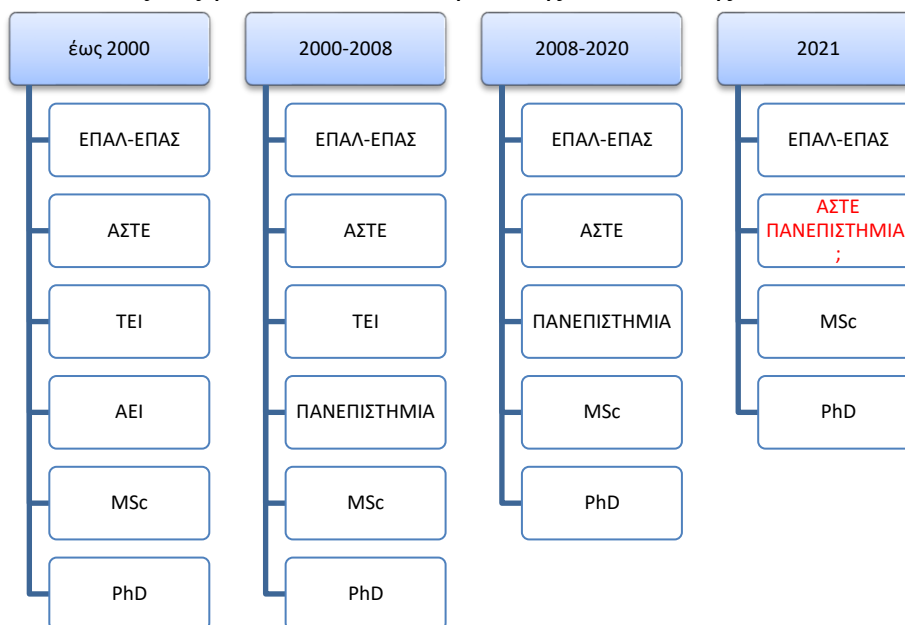
ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Προπτυχιακά τμήματα τουρισμού 2018-2021

	ΦΟΡΕΑΣ	ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ	ΤΟΠΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ	Μέλη ΔΕΠ
1.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διοίκηση Οργανισμών, Μάρκετινγκ και Τουρισμού / Κατεύθυνση Διοίκησης Τουρισμού και Φιλοξενίας.	Θεσσαλονίκη	320	21
2.	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο	Διοίκηση Τουρισμού	εξ αποστάσεως (Πάτρα)	300	1
3.	Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο	Διοίκηση Επιχειρήσεων και Τουρισμού	Ηράκλειο	300	12
4.	Ιόνιο Πανεπιστήμιο	Τουρισμού	Κέρκυρα	130	2
5.	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Οικονομική και Διοίκηση Τουρισμού	Χίος	91	0
6.	Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	Διοίκηση Τουρισμού	Αθήνα	332	17
7.	Πανεπιστήμιο Πατρών	Διοίκηση Τουρισμού	Πάτρα	170	13
8.	Πανεπιστήμιο Πειραιά	Τουριστικές Σπουδές	Πειραιάς	91	0
		ΣΥΝΟΛΟ εισακτέων		1.734	66

ΠΗΓΗ: Ιστότοποι των Πανεπιστημίων, ΦΕΚ Εισακτέων ανά έτος
Επεξεργασία-απεικόνιση: οι συγγραφείς

⁸ Τα Τ.Ε.Ι. λειτουργούν από το 1985 αλλά εντάχθηκαν στην Ανώτατη Εκπαίδευση το 2001 με το Ν. 2916/2001 (ΦΕΚ Α'114) «Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής».

ΣΧΗΜΑ 1. Η εξέλιξη των επιπέδων τουριστικής εκπαίδευσης



ΠΗΓΗ: Επεξεργασία-απεικόνιση: Π. Μοίρα – Δ. Μυλωνόπουλος

Η πανεπιστημιοποίηση αυτή δημιούργησε 8 Τμήματα τουρισμού σε 8 διαφορετικά Πανεπιστήμια (σε σύνολο 23), με 1.734 φοιτητές και μόλις 66 εκλεγμένα μέλη ΔΕΠ. Τα δημιουργούμενα κενά σε διδάσκοντες καλύπτονται εκ των ενόντων με τη διάθεση μελών ΔΕΠ από άλλα τμήματα και συναφείς ειδικότητες, με προσλήψεις εκτάκτου διδακτικού προσωπικού με διαφορετικό νομικό καθεστώς και συχνότατα χαμηλότερα προσόντα.

Επιπρόσθετα, παρατηρείται μια ομοιογενοποίηση των προσφερόμενων σπουδών καθώς όλα τα τμήματα φαίνεται, τουλάχιστον όσον αφορά στο γνωστικό αντικείμενο να παρέχουν τις ίδιες σπουδές διοίκησης τουρισμού. Ανάλογη ομοιογένεια παρουσιάζουν και τα διδασκόμενα μαθήματα (Μοίρα, Mylonopoulos & Kefala, 2019).

3.5. Η προσφορά μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών. Παράλληλα με τη διόγκωση των προσφερόμενων προπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών, διόγκωση καταγράφεται και στις προσφερόμενες μεταπτυχιακές σπουδές (επίπεδο 7). Μέχρι το 2010 τα ΤΕΙ δεν μπορούσαν να διοργανώσουν αυτοδύναμα μεταπτυχιακές σπουδές. Έτσι σε μεταπτυχιακό επίπεδο λειτουργούσαν προγράμματα από πέντε Πανεπιστήμια (Πειραιά, Αιγαίου, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Μακεδονίας και Οικονομικό Πανεπιστήμιο), τα οποία δεν παρείχαν τουριστικές σπουδές σε προπτυχιακό επίπεδο. Όμως, οι αλλαγές στο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης οδήγησαν σε ταχύτατο πολλαπλασιασμό των προσφερόμενων μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών στο πεδίο του τουρισμού, που το 2018 έφθασαν τα 11 και παρέχονταν πλέον τόσο από Πανεπιστήμια, όσο και από ΤΕΙ, αυτοδύναμα, διατμηματικά ή σε συνεργασία Πανεπιστημίων και ΤΕΙ. Με τη μεταρρύθμιση του 2018 τα τμήματα αυξήθηκαν σε 21 με συνεχείς αυξητικές τάσεις. Μάλιστα, καταγράφεται και μικρή προσφορά ως κατεύθυνση και από μη τουριστικά τμήματα, π.χ. Θεολογίας, Οικονομικών, Μηχανικών Χωροταξίας κ.λπ. αποδεικνύοντας τον διεπιστημονικό χαρακτήρα του τουρισμού. (Πίνακας 4.).

Για τα Μ.Π.Σ. προβλέπεται η καταβολή διδάκτρων για το ύψος των οποίων αποφασίζει κάθε ίδρυμα, με εξαίρεση δύο τα οποία προσφέρονται δωρεάν, το ένα εκ των οποίων χρηματοδοτείται εξ ολοκλήρου από Δημοτική Αρχή (ΠΑΔΑ & Δήμος Φυλής).

Τα μεταπτυχιακά προγράμματα απευθύνονται σε πτυχιούχους διαφορετικών ειδικοτήτων π.χ. διοίκησης τουριστικών επιχειρήσεων, οικονομικών τμημάτων, διεθνών σπουδών, μηχανικών, νομικών, περιβαλλοντολόγων, φιλολόγων κ.λπ. σκεπτικό αρχικά ορθό καθώς ο τουρισμός δεν είναι αμιγής επιστημονικός κλάδος αλλά απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση.

Παράλληλα με την προσφορά, η υγειονομική κρίση του Covid-19 αύξησε τη ζήτηση για μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών καθώς η καθολική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αντιμετώπισε το πρόβλημα της απόστασης, του κόστους μετακίνησης, ενώ επιπρόσθετα αυξήθηκε ο διαθέσιμος χρόνος που προήλθε από την αναστολή συμβάσεων εργασίας χιλιάδων εργαζομένων στον τουρισμό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Προσφορά Μεταπτυχιακών Προγραμμάτων Σπουδών στον Τουρισμό από ελληνικά δημόσια Πανεπιστήμια

	ΦΟΡΕΑΣ	ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ	ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	ΕΞΑΜΗΝΑ	ΤΟΠΟΣ	ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	ΦΟΙΤΗΤΕΣ	ΚΟΣΤΟΣ
1.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	<u>Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη</u>	Διατμηματικό (Οικονομικών Επιστημών (επισπεύδον), Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Γεωπονίας, Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Θεολογίας και Νομικής) 50 άτομα	Τρεις κατευθύνσεις: α) Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη β) Περιβάλλον και Αειφόρος Τουρισμός γ) Πολιτιστικός - Θρησκευτικός Τουρισμός	3	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β'4198/2018	50	2.900
2.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	<u>Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού</u>	Διοίκηση Αθλητισμού, Αναψυχής και Αθλητικού Τουρισμού		3	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β'3774/2018	30	2.400
3.	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	«Θρησκευτικός και Προσκυνηματικός Τουρισμός»	Διδρυματικό Π.Μ.Σ. α) Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού (επισπεύδον) β) Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.) και γ) του Τμήματος Διοίκησης Οργανισμών, Μάρκετινγκ και Τουρισμού της Σχολής Οικονομίας και Διοίκησης (Θεσσαλονίκη) ΔΠΠΑΕ		3	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β'271/2021	60	2.000
4.	Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης	Δ.Μ.Σ. στον «Αθλητικό Τουρισμό, Οργάνωση Δράμενων, Χορό»	αυτοδύναμο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού 60 άτομα	ειδίκευση: Αθλητικός Τουρισμός και Αναψυχή	3	Κομοτηνή	ΦΕΚ Β'2018	60	2.400

5.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών	αυτοδύναμο Τμήμα Διοίκησης Οργανισμών, Μάρκετινγκ και Τουρισμού (ΤΔΟΜΤ)	Κατεύθυνσεις: α) Διοίκηση Ξενοδοχειακών & Ταξιδιωτικών Επιχειρήσεων β) Μάρκετινγκ & Διοίκηση Τουριστικών Προορισμών γ) Διοίκηση Ειδικών Μορφών Τουρισμού	3	Θεσσαλονίκη	2015 ΤΕΙ Θεσ/κης 2019 επανίδρυση από ΔΠΕ ΦΕΚ Β' 2229/2015 ΦΕΚ Β' 4409/2016 ΦΕΚ Β' 1'535/2018	28 ανά κύκλο	δωρεάν
6.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διοίκηση Τουριστικών Μονάδων και Φιλοξενίας	Σχολή Οικονομίας, Διοίκησης και Νομικών Επιστημών		4	Θεσσαλονίκη	2018 επανίδρυση	120	5.000
7.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών για Στελέχη (Executive MBA in Tourism)	Διοίκησης Επιχειρήσεων τώρα Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας		3 πλήρες 6 μερικής	Καβάλα	ΦΕΚ Β' 3151/2018	40	3.900
8.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διοίκηση Επιχειρήσεων Φιλοξενίας και Τουρισμού	αυτοδύναμο Τμήμα Διοίκησης Οργανισμών, Μάρκετινγκ και Τουρισμού (ΤΔΟΜΤ) Οργάνωση & Διοίκηση Επιχειρήσεων	Κατεύθυνση Διοίκησης Τουρισμού και Φιλοξενίας.	3	Σέρρες	αρχική 2012 ΦΕΚ Β' 876/2012 ΤΕΙ Σερρών επανίδρυση ΤΕΙ Δυτ. Μακεδονίας		3.300
9.	Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδας	Διατροφή και Διαιτολογία	Αυτοδύναμο Τμήμα Επιστημών Διατροφής και Διαιτολογίας	Κατεύθυνση Μεσογειακή Διατροφή και Τουρισμός	2 εντατικό 4 τμηματικό	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β' 2901/2018	25X2	4.000
10.	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	Η Θεολογία στο Σύγχρονο κόσμο	Αυτόνομο Τμήμα Θεολογίας	Κατεύθυνση Θρησκευτικός Τουρισμός	4 μερικής 6 πλήρους	Αθήνα	ΦΕΚ Β' 4337/2018	30	2.000

11.	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο	Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης «Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων»	αυτοδύναμο εξ αποστάσεως		ελάχιστο 2 έτη, μέγιστο 5 έτη	εξ αποστάσεως	1999	120??	3.250
12.	Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο	Διοίκηση Επιχειρήσεων Φιλοξενίας και Τουρισμού	αυτοδύναμο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων και Τουρισμού		3 πλήρους ή μερικής	Ηράκλειο	ίδρυση ΦΕΚ Β 1767/2018 επανίδρυση 3281/2019	35	3.300
13.	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Στρατηγική Διοίκηση Τουριστικών Προορισμών και Επιχειρήσεων Φιλοξενίας	(Δια-τμηματικό), Τμήμα Περιβάλλοντος, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Τμήμα Οικονομικής και Διοίκησης Τουρισμού Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων (επισπεύδον Τμήμα) Τμήμα Οικονομικής και Διοίκησης Τουρισμού, Τμήμα Γεωγραφίας και Τμήμα Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου.	α) Κατεύθυνση «Στρατηγική Τουριστικής Ανάπτυξης» και β) Κατεύθυνση «Διοίκηση Φιλοξενίας-Hospitality».	3	Χίος	ίδρυση Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού 1998 επανίδρυση 2018 ΦΕΚ Β 2884/2918		3.000
14.	Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	Καινοτομία και Επιχειρηματικότητα στον Τουρισμό	Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου	δύο κατευθύνσεις α) Διοίκηση Επιχειρήσεων Φιλοξενίας, β) Διοίκηση Τουρισμού Υγείας και Ευεξίας. (ANENERPIH)	3	Αθήνα	ΦΕΚ Β 3988/2018	40	3.000
15.	Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής	Διοίκηση Επιχειρησιακών Λειτουργιών	Συνδιοργάνωση Τμήμα Διοίκησης Τουρισμού με το Τμήμα Επιστημών Οίνου, Άμπελου και Ποτών και με τη Σχολή Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης του Πολυτεχνείου Κρήτης.	ειδίκευση α) στον Αγροτουρισμό και την Τοπική Ανάπτυξη β) στις επιχειρησιακές Λειτουργίες Δραστηριοτήτων Πολιτισμού, Εκπαίδευσης και Τουρισμού.	3	Αθήνα	ΦΕΚ Β'3782/2019	30	δωρεάν
16.	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας /	Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού	(διατμηματικό) Τμήματα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης και Οικονομικών Επιστημών		2 πλήρους 5 μερικής φοίτησης	Βόλος	ΦΕΚ Β'4360/2018	35	2.900

17.	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας	Μάνατζμεντ Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών	Αυτοδύναμο Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων 70 άτομα ε1) ΠΜΣ στο Μάνατζμεντ Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών για νέους πτυχιούχους		3	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β'2056/2014	70	4.800
18.	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας	Μάνατζμεντ Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών	Αυτοδύναμο Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων 70 άτομα ΠΜΣ «Μάνατζμεντ Τουριστικών Επιχειρήσεων και Οργανισμών (Master in Tourism Management-MTM)» για στελέχη επιχειρήσεων.		3	Θεσσαλονίκη	ΦΕΚ Β'2056/2014	70	5.400
19.	Πανεπιστήμιο Πειραιά	Διοίκηση Επιχειρήσεων - Μάνατζμεντ Τουρισμού (MBA-Tourism Management).	αυτοδύναμο Τμήμα Τουριστικών Σπουδών	OXI	3	Πειραιάς	Ίδρυση ΦΕΚ Β'6/1996 επανάδρυση ΦΕΚ Β'3149/2018	50	7.500
20.	Πολυτεχνείο Κρήτης	Χώρος, Σχεδιασμός & Δομημένο Περιβάλλον	αυτοδύναμο 40 άτομα Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης	ειδίκευση: «Τουρισμός, πολιτισμός και μεσογειακός χώρος: Σύγχρονες σχεδιαστικές προσεγγίσεις» (ΤΠΜΧ) αναστολή για αναδιοργάνωση	4	Χανιά	ίδρυση ΦΕΚ Β'1815/2016 επανάδρυση ΦΕΚ Β'2815/2018	20	2.000
21.	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο	"Sustainable Tourism Development: Cultural Heritage, Environment, Society" (Ανάπτυξη Αειφόρου Τουρισμού: Πολιτισμική Κληρονομιά, Περιβάλλον, Κοινωνία)	Διατμηματικό Τμήματα Οικιακής Οικονομίας & Οικολογίας, Γεωγραφίας, Πληροφορικής και Τηλεματικής του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου σε συνεργασία με το IREST (Institute de Recherche et d' Etudes Supérieures du Tourisme) του Université Paris I Pantheon - Sorbonne		2	Αθήνα	2018	60	5.000

ΠΗΓΗ: ΦΕΚ ίδρυσης και ισότοποι τμημάτων
Επεξεργασία-απεικόνιση: Π. Μοίρα – Δ. Μυλωνόπουλος

5. Διαπιστώσεις. Η παροχή τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα ρυθμίζεται κυριαρχικά από το κράτος, μέσω του Υπουργείου Παιδείας και δευτερευόντως από το Υπουργείο Τουρισμού, συχνά χωρίς τον αναγκαίο μεταξύ τους συντονισμό.

Οι αλλαγές στην τουριστική εκπαίδευση, που ξεκίνησαν το 2000 και συνεχίζονται μέχρι και σήμερα, αναφέρονται στην «επιφανειακή αναβάθμιση» των τίτλων σπουδών που απονέμονται από τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (τεχνολογικά και πανεπιστημιακά), στη συγχώνευση και «εξαφάνιση» επιπέδων της τουριστικής εκπαίδευσης και της διαφανόμενης τάσης για ομοιογενοποίηση της τουριστικής εκπαίδευσης. Οι αλλαγές αυτές έγιναν κάτω από την πίεση πολλών παραγόντων πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πρόσφατα υγειονομικών.

Η απόκτηση πανεπιστημιακού πτυχίου οδηγεί στην κοινωνική καταξίωση όχι μόνο του αποφοίτου αλλά και της οικογένειας. Επί δεκαετίες η ελληνική οικογένεια επενδύει χρόνο και χρήμα στην προσπάθεια να εξασφαλίσει την είσοδο των παιδιών της σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα (Πολυχρονιάδης, 2018). Η είσοδος στο πανεπιστήμιο έχει το χαρακτήρα κοινωνικού γεγονότος, που αξίζει να εορτασθεί στον ευρύτερο οικογενειακό κύκλο και αποτελεί λόγο υπερηφάνειας. Να επισημανθεί ότι κυρίαρχο ρόλο στις σπουδές, έπαιζε πάντοτε η πανεπιστημιακή και όχι η τεχνολογική εκπαίδευση, η οποία συνδεδεμένη με το τεχνικό του χαρακτήρα της θεωρείτο και θεωρείται «δευτερεύουσας» σημασίας επομένως «παρακατιανή». Είναι χαρακτηριστικό ότι σε χωριά της Μακεδονίας το πτυχίο αναφερόταν ως «Χρυσό βραχιόλι» (Νικολαΐδου, 2020).

Επίσης, η απόκτηση πανεπιστημιακού πτυχίου αναβαθμίζει οικονομικά και ιεραρχικά τη θέση του υπαλλήλου στο δημόσιο τομέα έναντι του αντίστοιχου πτυχιούχου τεχνολογικής εκπαίδευσης. Βεβαίως ανάλογο καθεστώς ισχύει και στον ιδιωτικό τομέα μέσω των σχετικών ρυθμίσεων που περιέχονται στις Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (Μοίρα και Μυλωνόπουλος, 2014).

6. Συμπεράσματα. Το υπάρχον σύστημα της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα είναι πολύπλοκο, πολυεπίπεδο και συχνά αλληλο-επικαλυπτόμενο. Διαπιστώνεται η παροχή τουριστικών σπουδών σε διάφορα επίπεδα (π.χ. δευτεροβάθμιο, τριτοβάθμιο, διαβαθμισμένο, αδιαβάθμητο κ.λπ.) και από διαφορετικούς δημόσιους φορείς. Από την πολυπλοκότητα αυτή προκαλείται σύγχυση που επιτείνεται από την έλλειψη επίσημης αναγνώρισης ή νομικής κατοχύρωσης σε διάφορα επίπεδα στην άσκηση επαγγελματικών δικαιωμάτων ή και την αναγνώριση ίδιων επαγγελματικών δικαιωμάτων σε διαφορετικά επίπεδα σπουδών. Επίσης, παρά την ύπαρξη τόσων επιπέδων συχνά δεν είναι ευκρινής η διάκριση εκπαίδευσης και κατάρτισης με αποτέλεσμα επαγγελματικοί φορείς να παρέχουν εκπαίδευση στον τουρισμό και εκπαιδευτικοί φορείς να παρέχουν κατάρτιση στα τουριστικά επαγγέλματα. Η διαπίστωση αυτή είχε επισημανθεί και πριν από 12 έτη κατά τη διάρκεια forum για την τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση του Υπουργείου Τουρισμού (Μοίρα, et al. 2008; Μοίρα, 2008α; Μοίρα, 2008β; Μοίρα & Μυλωνόπουλος, 2008α; Μοίρα & Μυλωνόπουλος, 2008β). Επίσης, συχνότατα γίνονται σημαντικότερες αλλαγές π.χ. μεταβολή στην εκπαίδευση των ξεναγών και την μετατροπή της σε κατάρτιση, κατάργηση και αναβίωση τμημάτων, σύσταση πανεπιστημιακών τμημάτων χωρίς διδακτικό προσωπικό κ.λπ. και χωρίς μελέτη και διερεύνηση της αναγκαιότητας των νέων ρυθμίσεων. Η σύγχυση αυτή μεταφέρεται

στην τουριστική βιομηχανία και προκαλεί προβλήματα στη στελέχωση των τουριστικών επιχειρήσεων με αποτέλεσμα τον αρνητικό αντίκτυπο στην ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Ο τουρισμός είναι διεπιστημονικό γνωστικό πεδίο που εφαρμόζει με ολιστικό τρόπο τα εργαλεία διαφόρων επιστημών κυρίως κοινωνικών και όχι μόνο. Στο πλαίσιο αυτό, απαιτείται ο συγκερασμός γνώσεων από διαφορετικές επιστήμες με κοινό παρονομαστή την επίτευξη της ανθρώπινης επικοινωνίας, στοιχείο που χαρακτηρίζει κάθε μορφή τουριστικής δραστηριότητας. Ειδικότερα, η βάση της τουριστικής επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα είναι η μικρομεσαία επιχείρηση και μάλιστα η οικογενειακή επιχείρηση, που χαρακτηρίζεται έντονα από το θετικότερο στοιχείο της πανάρχαιας ελληνικής φιλοξενίας. Ένα άλλο όμως χαρακτηριστικό στοιχείο των μικρομεσαίων οικογενειακών επιχειρήσεων, που είναι μεν θετικό αλλά παράλληλα καθίσταται εμπόδιο στην περαιτέρω τουριστική κατάρτιση είναι το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις αυτές δημιουργήθηκαν από αυτοδημιούργητους ντόπιους, χωρίς ιδιαίτερες γνώσεις και δεξιότητες. Είναι λοιπόν συχνά δύσκολο, έως αδύνατο να «πεισθούν» τόσο αυτοί, όσο και οι νεότερες γενεές για την αναγκαιότητα της επαγγελματικής κατάρτισης και της διαρκούς επιμόρφωσης.

Διαπιστώνεται ότι οι διαχρονικές αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος επιτείνονται από τις αλλοπρόσθαλλες πολιτικές δράσεις που εφαρμόζονται υπό την πίεση της οικονομικής και της υγειονομικής κρίσης. Αποδεικνύεται ότι στην Ελλάδα, η τουριστική εκπαίδευση και κατάρτιση πάσχει από εγγενείς αδυναμίες που δεν οφείλονται στην οικονομική και πρόσφατα στην υγειονομική κρίση αλλά πιθανότατα επιτείνονται από αυτή.

Ενδεχομένως, η λύση του προβλήματος της τουριστικής εκπαίδευσης και τουριστικής κατάρτισης στην Ελλάδα να μη βρίσκεται στη διαφοροποίηση των επιπέδων σε ανώτερο και ανώτατο, αλλά στην καλλιέργεια εθνικής τουριστικής συνείδησης (Κικίλια, 2013:48), η οποία αποκτάται από την σχολική ηλικία και διαμορφώνεται σε όλη τη διάρκεια του βίου. Ο τουρισμός και ο πολιτισμός συνιστούν τις δύο όψεις του νομίσματος καθώς ο πολιτισμός προσελκύει επισκέπτες και από την επικοινωνία των κατοίκων των τόπων υποδοχής και των επισκεπτών προάγεται ο πολιτισμός.

Σε αυτή τη προοπτική θα συνέβαλε η διαμόρφωση προγραμμάτων σπουδών με διεπιστημονικό περιεχόμενο σε δυναμικότερη εφαρμοσμένη διάσταση, ανάλογα με το ειδικότερο πεδίο του τουρισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Becker, G. (1975). Investment in Human Capital: Effects on Earnings, (p. 13 - 44), In Becker, G ed. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Second Edition, New York: National Bureau of Economic Research.
2. Christou, E. (2002). Revisiting competencies for hospitality management: contemporary views of the stakeholders, *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 14(1), pp. 25-31.
3. COM (2016) 381 final. *Skills Agenda for Europe, Working together to strengthen human capital, employability and competitiveness*, {SWD(2016) 195 final}, Brussels, 10.6.2016 at <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-381-EN-F1-1.PDF>
4. COM (2020) 274 final *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο δεξιοτήτων για βιώσιμη ανταγωνιστικότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και ανθεκτικότητα* {SWD(2020) 121 final} - {SWD(2020) 122 final} <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0274&from=EN>
5. Dessler, G. (2013). *Human Resource Management*; Pearson Education: London, UK.
6. European Commission (2020). *Greece. Types of Higher Education Institutions*, Eurydice, February 3th, at https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/types-higher-education-institutions-33_en
7. European Committee (2020). EUROPEAN SKILLS AGENDA FOR SUSTAINABLE COMPETITIVENESS, SOCIAL FAIRNESS AND RESILIENCE.
8. Farber Canziani, B. - Sönmez, S. - Hsieh, Y. & Byrd, E.T. (2012). A Learning Theory Framework for Sustainability Education in Tourism. *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 12(1): 3–20.
9. Fidgeon, P.R. (2010). Tourism education and curriculum design: A time for consolidation and review? *Tourism Management*, 31(6): 699-723.
10. Mincer, J. (1975). Education, Experience, and the Distribution of Earnings and Employment: An Overview, (p. 71 - 94). In F. Thomas Juster, (ed.) *“Education, Income, and Human Behavior”*, New York: National Bureau of Economic Research.
11. Ministry of Education, Culture and Sports (2013) *Athena plan for the restructuring of higher education*. March, at http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2013/130305_telikh_protash_athhna.pdf
12. Moira, P. – Mylonopoulos, D. – Parthenis, S. – Costis, Chr. (2008). «Tourism Education and Training in Greece» In C. Hu (Ed.), *Proceedings of the 2008 Annual International Society of Travel and Tourism Educators (ISTTE) Conference*, 30 September - 2 October 2008, In Dublin, Ireland. St Clair Shores, MI: International Society of Travel and Tourism Educators, 20: 230-244.
13. **Moira, P.** – Mylonopoulos, D. –Kefala, St. (2019). Current trends and prospects of tourism education and training in Greece. *Piccola Impresa*, 1(2019), pp. 18-

- 39, (ISSN 0394-7947). doi: 10.14596/pisb.303 at <http://rivistapiccolaimpresa.uniurb.it/index.php/piccola/article/view/303/122122154>
14. Moira, P., - Milonopoulos, D. and Anastasiou, S. (2004). "Producing Graduates for the Tourism Industry in Greece: A case study", *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, Oxford Brooks University, 3(2): 55-60.
 15. Moscardo, G., Benckendorff, P. (2015). *Education for Sustainability in Tourism—A Handbook of Processes, Resources, and Strategies*. Germany Berlin/Heidelberg: Springer.
 16. Mylonopoulos, D. - Moira, & P. Kikilia, Aik. (2012). The free provision of services in the field of guided tours. A legal approach. In Lowry, L. (ed.), "Sustainable Education in Travel and Tourism", St Clair Shores, MI: International Society of Travel and Tourism Educators, XXIV: 76-89.
 17. O.E.C.D. (2004). *Education at a Glance: OECD Indicators - 2004 Edition*, at <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/33716892.pdf>
 18. Stergiou D. and Airey D. (2017). Tourism education and industry expectations in Greece: (re) minding the gap, In *Handbook of Teaching and Learning in Tourism*, ed. Pierre Benckendorff, Anita Zehrer, Edward Elgar Publishing.
 19. Thelen, S – Zouni, G. – Papatheodorou, A. (2017). *Technical Assistance Action to Support Tourism Planning and Policy for the Promotion of Sustainable Tourism Development in Greece, Component III.1.: Reviewing and upgrading the education and training curricula to revamp Greece's tourism know-how*, Final Report, Athens.
 20. Wang, J. – Ayres, H. & Huyton, J. (2010). Is Tourism Education Meeting the Needs of the Tourism Industry? An Australian case study, *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 22(1): 8-14, DOI: 10.1080/10963758.2010.10696964
 21. Wilkinson, A. - Redman, T. & Dundon, T. (2017). *Contemporary Human Resource Management*. Pearson Education Limited: London, UK.
 22. Airey, D., & Tribe, J. (Eds.). (2005). *An international handbook of tourism education*. Elsevier: Oxford.
 23. ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2012). Η Ελληνική Οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2012, σελ. 357, στο <http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/EKTHESH%2014.pdf>
 24. Καραντζαβέλου, Β. (2013). Κρ. Πιπέρας, Σωματείο Διπλωματούχων Ξεναγών: Το φαινόμενο των παράνομων ξεναγήσεων έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις, *Travel Daily News*, 10 Σεπτεμβρίου, στο <https://traveldailynews.gr/columns/article/2641>
 25. Κικιλία, Κ. (2013). Τουριστική Συνείδηση και Εθνική Παιδεία, Αθήνα: Δηρός.
 26. Λογοθέτης, Μ. (2001). *Δίκαιο της Τουριστικής Βιομηχανίας*, Αθήνα: Σάκκουλας.
 27. Μοίρα Π. – Μυλωνόπουλος, Δημ. (2008α). «Το καθεστώς της ιδιωτικής τουριστικής εκπαίδευσης. Η περίπτωση των Ιδιωτικών Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης». *Τουριστικά Θέματα*, Δεκέμβριος, 7: 108-121.
 28. Μοίρα Π. – Μυλωνόπουλος, Δ. (2008β). «Το καθεστώς της ιδιωτικής τουριστικής εκπαίδευσης. Η περίπτωση των Κέντρων Ελευθέρων Σπουδών». *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Οκτ.-Νοεμ.-Δεκ., 52: 60-71.

29. Μοίρα, Π. & Μυλωνόπουλος, Δ. (2014). *Εργασιακές Σχέσεις. Θεσμοί- Πολιτικές-Εφαρμογές*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
30. Μοίρα, Π. (2007). «Η πολυσχιδής πραγματικότητα της τουριστικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ελλάδα», εισήγηση στα πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου *Forum Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης*, 1-2 Μαρτίου 2007. Αθήνα: Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης.
31. Μοίρα, Π. (2008α). «Τουριστική Εκπαίδευση και Κατάρτιση», συμπεράσματα Α΄ κύκλου εργασιών. *Πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Forum Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης*, Ιούνιος 2008, Αθήνα: Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, σελ. 201-246.
32. Μοίρα, Π. (2008β). «Η Εγγενής Αδυναμία του Τουριστικού Κλάδου στην Απορρόφηση των Αποφοίτων Τουριστικής Εκπαίδευσης», *εισήγηση στα πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Forum Τουριστικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης*, Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, Αθήνα, 26-27 Ιουνίου 2007.
33. Μυλωνόπουλος, Δ. – Μοίρα, Π. (2011). *Ευρωπαϊκή Ένωση και Τουρισμός*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
34. Μοίρα, Π. (2020). Εισήγηση στη ΓΣ «Για τη μεταφορά του Τμήματος Τουριστικών Επιχειρήσεων του Τ.Ε.Ι. Πειραιά» (ΑΠ 681/26-4-2010).
35. Μυλωνόπουλος, Δ. (2016). *Τουριστικό Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
36. Νικολαΐδου, Σ. (2020). *Το χρυσό βραχιόλι*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
37. Π.Δ. 147/1998 (ΦΕΚ Α΄113) «Ίδρυση παραρτημάτων Σχολής και Τμημάτων Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (ΤΕΙ) και ρύθμιση θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας τους».
38. Πολυχρονιάδης, Π. (2018). Η πραγματική αξία του πτυχίου σε σχέση με το «χαρτί», 13 Αυγούστου, *Network*, στο <http://www.fullservice.gr/the-value-of-a-degree/>
39. ΣΕΤΕ (2005). *Η πρόκληση της ανταγωνιστικότητας και η ανάγκη επανατοποθέτησης του ελληνικού τουριστικού προϊόντος*, Αθήνα.
40. ΣΕΤΕ (2019). Βασικά μεγέθη του ελληνικού τουρισμού 2019, στο <https://sete.gr/el/stratigiki-gia-ton-tourismo/vasika-megethi-tou-ellinikoy-tourismoy/>

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

1. ΚΥΑ Τουρισμού και Παιδείας και Θρησκευμάτων με αρ. 20071/2020 (ΦΕΚ Β΄5824) «Πρόγραμμα Σπουδών των Ανώτερων Σχολών Τουριστικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.Τ.Ε.) του Υπουργείου Τουρισμού».
2. ΚΥΑ Τουρισμού και Παιδείας και Θρησκευμάτων με αρ. 2664/2021 (ΦΕΚ Β΄618) «Τροποποίηση της υπ΄ αρ. 20071/29.12.2020 (Β΄ 5824) απόφασης των Υπουργών Παιδείας και Θρησκευμάτων και Τουρισμού «Πρόγραμμα Σπουδών των Ανώτερων Σχολών Τουριστικής Εκπαίδευσης (ΑΣΤΕ) του Υπουργείου Τουρισμού».
3. Ν. 2009/92 (ΦΕΚ Α΄18) «Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και άλλες διατάξεις».
4. Ν. 2916/2001 (ΦΕΚ Α΄114) «Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής».

5. Ν. 3105/2003 (ΦΕΚ Α'29) Τουριστική Εκπαίδευση και Κατάρτιση, Ρυθμίσεις για τον Τουρισμό και άλλες διατάξεις».
6. Ν. 3255/2004 (ΦΕΚ Α' 138) «Ρυθμίσεις θεμάτων όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων».
7. Ν. 3270/2004 (ΦΕΚ Α'187) «Αρμοδιότητες του Υπουργείου Τουριστικής Ανάπτυξης και θέματα τουρισμού».
8. Ν. 3899/2010 (ΦΕΚ Β'212) «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας».
9. Ν. 4485/2017 (ΦΕΚ Α'114) «Οργάνωση και λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης, ρυθμίσεις για την έρευνα και άλλες διατάξεις».
10. Ν. 4763/2020 (ΦΕΚ Α'254) «Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/958 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 28ης Ιουνίου 2018 σχετικά με τον έλεγχο αναλογικότητας πριν από τη θέσπιση νέας νομοθετικής κατοχύρωσης των επαγγελματιών (ΕΕ L 173), κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας για το Ελληνογερμανικό Ίδρυμα Νεολαίας και άλλες διατάξεις».
11. ΥΑ Τουρισμού με αριθμ. 13239/2017 (ΦΕΚ Β'2680) «Έγκριση λειτουργίας Σχολής Ξεναγών Αθήνας για την Εκπαιδευτική Περίοδο 2017-2018. Προκήρυξη εισαγωγής σπουδαστών στη Σχολή Ξεναγών Αθήνας του Υπουργείου Τουρισμού για την εκπαιδευτική περίοδο 2017-2018».